

Prethodno priopćenje

Primljen: 21. rujna 2024.

Prihvaćen: 1. prosinca 2024.

Anamarija Radolović, mag. praesc. educ.

Dječji vrtić Pula

anradolovic@student.unipu.hr

prof. dr. sc. Mirjana Radetić-Paić

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

miradet@unipu.hr

<http://orcid.org/0000-0002-5256-724X>

INTERNALIZIRANI PROBLEMI U PONAŠANJU DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI – SAMOPROCJENE KOMPETENCIJA ODGOJITELJA S OBZIROM NA RADNO ISKUSTVO

Sažetak: *Cilj rada bio je istražiti samoprocjene odgojitelja o kompetencijama za rad s djecom s internaliziranim problemima s obzirom na duljinu radnog iskustva jer su suvremeni pristupi istraživanja kompetencija holistički i usmjereni na spregu formalnoga obrazovanja i usavršavanja. U istraživanju je sudjelovalo 111 odgojitelja, a podatci su, između ostalog, obrađeni χ^2 -testom, multivarijantnom analizom varijance i diskriminacijskom analizom. Rezultati istraživanja pokazali su da odgojitelji s najduljim radnim iskustvom samoprocjenjuju kompetencije i učestalost usavršavanja boljim od odgojitelja s kraćim radnim iskustvom. Pronađene su i razlike u samoprocjenama o specifičnim znanjima o internaliziranim problemima tako da su odgojitelji koji su imali 31 i više godina radnog iskustva postizali najviše rezultate u području znanja o individualnim obilježjima djece, a odgojitelji s radnim iskustvom do 10 godina pretežito su prepoznavali fenomenološke oblike internaliziranih problema. Vrijednost je istraživanja u tome da rezultati identificiraju teškoće vezane za kompetencije odgojitelja te mogu biti smjernice za daljnje usavršavanje.*

Ključne riječi: *cjeloživotno obrazovanje, pasivni problemi u ponašanju, radni staž, ustanove ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, znanja*

UVOD

Današnje spoznaje o ranom razvoju djeteta dijete shvaćaju kao cjelovito biće kojem je potrebno holistički pristupiti kako bi se utjecalo na njegov cjelokupni rast i razvoj, odnosno kako bi njegov razvoj bio uredan. Uzimajući u obzir ranjivost dječje populacije te njihovu psihičku i tjelesnu nezrelost u najranijoj dobi, u *Konvenciji o pravima djeteta* (Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 2001) ističe se potreba za zaštitom posebnih prava svakog djeteta. U istom dokumentu istaknute su i obveze odraslih i društva u smislu da djecu zaštite i zadovoljavaju njihove potrebe. *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2015) temelji se na znanstvenoj studiji *Nove paradigme djetinjstva* (2012), koja je obuhvaćala različite aspekte institucijskog odrastanja djece. Studija je obuhvaćala nekoliko bazičnih komponenti koje se odnose na činjenicu da je dijete socijalni subjekt u odgojnom procesu sa svim svojim osobnim značajkama te mu kao takvom treba ozbiljno pristupati i uvažavati ga (Maleš, 2012). U tom kontekstu suvremeni pogledi na profesionalne pedagoške kompetencije (Cheetham i Chivers, 1996; Kostović-Vranješ i Ljubetić, 2008) imaju u fokusu, pored potrebe za holističkim pristupom u istraživanju kompetentnosti, i spremu formalnoga obrazovanja i usavršavanja nakon formalnoga obrazovanja. Iz tih je razloga potrebno multidisciplinarno pristupati aspektima kompetentnosti, a programe stručnog usavršavanja, koji će na optimalan način zadovoljiti potrebe odgojitelja uzimajući u obzir činjenicu promjenjivosti specifičnih potreba svakog djeteta, potrebno je graditi na znanstveno utemeljenim pokazateljima.

Odgojitelji svakodnevno u neposrednom odgojno-obrazovnom radu i u različitim situacijama trebaju znati procijeniti dječja ponašanja kako bi mogli ispravno postupati prema djetetu i zadovoljiti njegove potrebe. Stoga je važno da znaju prepoznati početak odstupanja od očekivanoga i uobičajenog ponašanja. To omogućava odgojitelju da pravilnim postupcima pomogne djetetu i usmjeri ponašanja roditelja, a samim time spriječi daljnji razvoj problema. Kod djece rane i predškolske dobi vrlo je teško odrediti do koje je mjere neko ponašanje prihvatljivo ili kakvo ono treba biti. Odgojitelji problemima u ponašanju najčešće smatraju ona ponašanja djece koja ometaju svakodnevni rad, dok se stručnjaci oslanjaju na široko prihvaćeno statističko shvaćanje pojma „normalnoga”, što se odnosi na ponašanje koje se pojavljuje kod većine djece određene kronološke dobi (Čuturić, 1995).

Problemi u ponašanju ona su ponašanja koja odstupaju od općeprihvaćenih normi ponašanja određenog okruženja u kojem dijete odrasta i koja negativno utječu na cjelokupan psihofizički rast i razvoj djeteta. Ta ponašanja mogu se negativno odraziti na funkcioniranje djeteta u društvu, pa mogu biti potencijalno štetna za djetetovo okruženje, kao i za samo dijete, te zbog toga zahtijevaju stručnu i društvenu pomoć (Krampač-Grljušić i Marinić, 2007; Uzelac, 1995).

Također, takva ponašanja odstupaju od ponašanja primjerenog i uobičajenog za dijete određene dobi, a uvjetovana su osobnošću djeteta, odgojnim, socijalnim, kulturnim ili drugim čimbenicima (Bouillet, 2019). Pri tome pojam problemi u ponašanju prema *Standardima za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih* (Koller-Trbović i sur., 2011) obuhvaća sve oblike tog fenomena koji uključuje rizična ponašanja, teškoće i poremećaje u ponašanju.

Campbell (1995, prema Živčić-Bečirević i sur. 2003, str. 64) zaključuje da je „na ranom uzrastu teško razlikovati problemna ponašanja od različitih oblika ponašanja koja mogu biti izazovna za okolinu, a koja su još uvijek dobno prikladna”. Često je nejasno je li pojedini problem u ponašanju znak pojave poremećaja ili samo obilježje teške, ali prolazne razvojne faze. Čak i problemi u ponašanju koji su prolaznog karaktera mogu na dijete ostaviti teže posljedice jer ometaju djetetov optimalan razvoj i učenje. Ipak, kod djece rane i predškolske dobi susrećemo se s raznovrsnim problemima u ponašanju. Oni mogu biti izazov za odgojitelja radi niza specifičnosti odgojno-obrazovnog rada. Kada se radi o djeci s teškoćama, odnosno problemima u ponašanju, niz je kompetencija koje bi odgojitelj trebao posjedovati kako bi na adekvatan način mogao skrbiti o navedenoj populaciji djece. Navedeno uključuje (Bouillet, 2010, str. 324) razumijevanje socijalnog i emocionalnog razvoja djece; razumijevanje individualnih razlika u procesu učenja djece; poznavanje tehnika kvalitetnog vođenja odgojne skupine; komunikacijske vještine (u odnosu s djecom, roditeljima, drugim stručnjacima i kolegama); poznavanje učinkovitih tehnika podučavanja (uključujući individualne instrukcije i iskustveno učenje); poznavanje specifičnosti pojedinih teškoća u razvoju i drugih teškoća socijalne integracije djece; poznavanje didaktičko-metodičkog pristupa i planiranja prilagođenog kurikulumu; poznavanje dostupnih didaktičko-metodičkih metoda, sredstava i pomagala (uključujući informatičku tehnologiju); poznavanje savjetodavnih tehnika rada; praktično iskustvo u odgoju i obrazovanju djece s pojedinim teškoćama te spremnost na timski rad, suradnju i cjeloživotno obrazovanje. S druge strane, kako navodi Jurčević-Lozančić (2018), kompetencije odgojitelja uvjetovane su teorijskim znanjima koje stječe tijekom školovanja, zatim stručnim znanjem kojeg stječe u praksi, ali i konstantnim učenjem i usavršavanjem koji se temelje na društvenim i socijalnim kompetencijama.

Internalizirana ponašanja mogu lako proći nezapaženo jer su u ranoj dječjoj dobi verbalne vještine još slabo razvijene, što djecu čini manje kompetentnom u izražavanju svojih unutarnjih osjećaja (Tandon i sur., 2009). Također, u većini slučajeva odgojiteljima je izazovnije identificirati dijete s internaliziranim problemima u skupini jer je većina intervencija usmjerena prema djeci s eksternaliziranim problemima (Batsoupoulou, 2017).

Prema istraživanju Panić i Bouillet (2021), internalizirane probleme u ponašanju odgojitelji su procijenili kod 3 % djece rane i predškolske dobi, što je češće nego što su to procjenjivali roditelji – 1 %.

Manifestacija internaliziranih problema može dovesti do kasnijih poremećaja u životu djeteta. Naime, internalizirani problemi koji se ne preveniraju ili se ne prepoznaju na vrijeme povezani su s nizom štetnih ishoda, odnosno posljedica u odrasloj dobi pojedinca kao što su napuštanje škole, depresivni i anksiozni poremećaji, te somatske tegobe.

Također, djeca s internaliziranim emocionalnim poremećajima, s dijagnozom ili bez nje, pokazuju ustaljene obrasce ponašanja koji ometaju njihovo svakodnevno funkcioniranje i uključenost u društvene aktivnosti. Dok su eksternalizirana ponašanja uznemirujuća za društvenu okolinu, internalizirana ponašanja uznemirujuća su za samog pojedinca (Algozzine, 1980, prema Batsoupoulou, 2017).

Autori Živčić-Bečirević i suradnici (2003) za probleme pretjerano kontroliranog ponašanja navode da su to ponašanja koja stvaraju više problema samom djetetu nego osobama koje ga okružuju.

Problemi u ponašanju kod vrlo male djece koja izražavaju ponašanja usmjerena „prema unutra” i emocionalna stanja kao što su povlačenje, inhibicija, tjeskoba i depresija obično se svrstavaju u internalizirane probleme. Za takve probleme smatra se da su relativno česti kod male djece, a početak njihova javljanja uočava se već u ranoj i predškolskoj dobi. Kod djece s internaliziranim problemima u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja najviše teškoća javlja se prilikom stupanja u socijalne kontakte sa svojim vršnjacima radi niskog samopoštovanja, straha od odbijanja i osjećaja poniženja. Takva ponašanja koče ih u aktivnom uključivanju i sudjelovanju u većini aktivnosti u skupini (Batsoupoulou, 2017).

U literaturi možemo pronaći različite klasifikacije internaliziranih (pasivnih) problema u ponašanju, a najprepoznatljivija je Achenbachova klasifikacija (1993), koja pod internaliziranim problemima u ponašanju podrazumijeva sljedeća ponašanja: plašljivost, povučенost, potištenost, plačljivost, sram, depresiju, nisko samopouzdanje, lijenost, dosada, razmaženost i neurotske smetnje. Također, McClellan i Katz (2001) prikazuju popis atributa socijalne kompetencije djece koji se temelji na rezultatima istraživanja socijalne kompetencije djece i istraživanjima koja su uspoređivala socijalno prihvaćenu djecu s djecom koja to nisu. Fokus je na pojedinim individualnim obilježjima djeteta, socijalnim vještinama djeteta, odnosno njihovom izostanku i odnosu djeteta s vršnjacima.

Inkluzija djece s razvojnim teškoćama i problemima općenito proces je koji se intenzivirao u novije vrijeme. Kurikulumi sveučilišnih studija ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja danas su bogatiji sadržajima koji se odnose na specifična znanja u tom smislu (Radetić-Paić, 2018). Također, nove generacije

odgojitelja izloženije su radu s djecom s internaliziranim problemima u ponašanju, dok su se starije generacije manje susretale s njima, između ostaloga i zbog terminoloških neujednačenosti i teškoća pri dijagnosticiranju. Može se stoga zaključiti da mlađe generacije stručnjaka u odgojno-obrazovnoj praksi imaju veću odgovornost i izazove (Radetić-Paić, 2018; Westwood i Graham, 2003). I autorica Kiš-Glavaš (2000) dolazi do podataka da mlađi stručnjaci i stručnjaci s manje od dvadeset godina radnoga iskustva u odgoju i obrazovanju pokazuju pozitivnije stavove o inkluziji od starijih kolega.

S druge strane, pojedina istraživanja (Blewitt i sur., 2021; Vukadin, 2021) pokazala su da sudionici istraživanja s duljim radnim iskustvom procjenjuju odgovorno donošenje odluka višim od mlađih kolega te se zaključuje da duže radno iskustvo u određenoj profesiji pruža veću sigurnost i samouvjerenost pri donošenju određenih odluka. Također, manje radno iskustvo u profesiji predstavlja prepreku pri razvoju vlastitih kompetencija. Sudionici istraživanja bili su svjesni važnosti dječjih ali i vlastitih socijalno-emocionalnih kompetencija te su naglašavali važnost „treeninga” vlastitih vještina i pomoći šire zajednice pri njihovom razvoju (Blewitt i sur., 2021). Emam i Mohamed (2011) također su u istraživanju kojim su ispitivali povezanost između samoučinkovitosti i stavova prema uključivanju djece s teškoćama, a koje je uključivalo i radno iskustvo, pokazali da odgojitelji s više iskustva imaju pozitivnije stavove u tom smislu.

Slijedom navedenog, pretpostavka je bila da će odgojitelji s različitim radnim iskustvom iskazivati i specifične razlike u samoprocjenama vlastitih kompetencija za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju.

Generalni cilj istraživanja bio je utvrditi samoprocjene odgojitelja o vlastitim kompetencijama kada je riječ o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi s obzirom na duljinu radnog iskustva.

Specifični ciljevi istraživanja bili su:

1. Istražiti samoprocjene kompetencija odgojitelja za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na duljinu radnog iskustva;

2. Istražiti samoprocjene znanja odgojitelja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi s obzirom na duljinu radnog iskustva;

3. Istražiti samoprocjene učestalosti usavršavanja odgojitelja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi s obzirom na duljinu radnog iskustva;

4. Istražiti samoprocjene odgojitelja o specifičnim znanjima o fenomenološkim oblicima, individualnim obilježjima, obilježjima izostanaka socijalnih vještina i odnosa s vršnjacima djece rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na duljinu radnog iskustva.

U istraživanju su bile postavljene sljedeće četiri hipoteze:

H1: odgojitelji s duljim radnim iskustvom samoprocjenjuju vlastite kompetencije za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju boljim od odgojitelja s kraćim radnim iskustvom;

H2: odgojitelji s duljim radnim iskustvom samoprocjenjuju vlastita znanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi boljim od odgojitelja s kraćim radnim iskustvom;

H3: odgojitelji s duljim radnim iskustvom samoprocjenjuju veću učestalost usavršavanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi od odgojitelja s kraćim radnim iskustvom;

H4: postoje razlike u samoprocjenama odgojitelja u specifičnim znanjima o fenomenološkim oblicima, individualnim obilježjima, obilježjima izostanaka socijalnih vještina i odnosa s vršnjacima djece rane i predškolske dobi kod odgojitelja s različitom duljinom radnog iskustva.

METODOLOGIJA

Uzorak sudionika

U istraživanju je sudjelovalo 111 odgojitelja. Istraživanjem su bili obuhvaćeni odgojitelji iz dvaju matičnih i trinaest područnih dječjih vrtića Istarske županije, odnosno iz šezdeset i dvije odgojne skupine. U istraživanju su sudjelovali odgojitelji jedanaest jasličkih skupina i pedeset i jedne vrtičke skupine. Dob djece unutar navedenih skupina kretala se od navršenih 12 mjeseci do 7. godine života.

Velika većina ispitanika, njih 96,4 %, bila je ženskog spola – ukupno 107 žena, dok je 3,6 % sudionika bilo muškog spola – 4 muškarca. Uočava se da su se muškarci kao odgojitelji počeli zapošljavati u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, ali i dalje u vrlo malom broju u odnosu na zastupljenost odgojiteljica.

Dobnu skupinu odgojitelja od 20 do 29 godina života činilo je 21,6 %, odnosno 24 odgojitelja. Dobnu skupinu od 30 do 39 godina života činilo je 28,8 %, odnosno 32 odgojitelja. Dobnoj skupini od 40 do 49 godina života pripadalo je 24,3 %, odnosno 27 odgojitelja, dok je dobnoj skupini od 50 do 59 godina života pripadalo 16,3 %, odnosno 18 odgojitelja. Najmanje odgojitelja pripadalo je dobnoj skupini od 60 i više godina života te ju je činilo 9 % sudionika istraživanja, odnosno 10 odgojitelja.

Najveći postotak odgojitelja bili su prvostupnici, njih 71,2 %. 25,2 % odgojitelja imalo je završen diplomski sveučilišni studij, dok je 0,9 % imalo završen nekadašnji dvogodišnji Studij predškolskog odgoja. Preostalih 2,7 % sudionika bili su nestručna zamjena (visokoobrazovani profesori i osobe s završenom srednjom školom).

Prema godinama radnog iskustva sudionici ispitivanja su bili podijeljeni u tri skupine: do 10 godina radnog iskustva, od 11 do 30 godina radnog iskustva i više od 31 godinu radnog iskustva (tablica 1).

Tablica 1.

Sudionici istraživanja prema godinama radnog iskustva u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

godine radnog iskustva	f	%
do 10	46	41,4
11 – 30	45	40,5
31 i više	20	18,1
	111	100

Uzorak čestica

Mjerni instrument izrađen za potrebe ovog istraživanja bio je sastavljen od 17 pitanja zatvorenog i kombiniranog tipa vezanih za kompetencije odgojitelja u radu s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju. Pouzdanost mjernog instrumenta relativno je prihvatljiva (Cronbachova $\alpha = .620$). Unutarnja konzistencija relativno je niska, ali varijable pozitivno koreliraju.

Za potrebe ovog istraživanja analizirane su sljedeće čestice:

1. Smatram se kompetentnim/-om za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju.

2. Kako procjenjujete svoja znanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi?

3. Koliko često proučavate literaturu ili se na bilo koji način usavršavate, a da je vezano za internalizirane probleme u ponašanju djece rane i predškolske dobi?

4. Znam prepoznati sljedeće navedene fenomenološke oblike, individualna obilježja, obilježja izostanaka socijalnih vještina i odnosa s vršnjacima djece rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju.

Procjene za prva tri pitanja rađene su na skali Likertovog tipa. Posljednje postavljeno pitanje sastojalo se od četiri subskale: fenomenološki oblici (11), individualna obilježja (13), obilježja izostanaka socijalnih vještina (13) i odnosi s vršnjacima (3). Mogući odgovori bili su da/ne.

Način provođenja istraživanja i metode obrade podataka

Istraživanje je provedeno anonimnim online upitnikom u razdoblju od veljače do travnja 2024. godine. Ispunjavanje upitnika bilo je dragovoljno i odgojitelji su u svakom trenutku mogli odustati od njegova ispunjavanja. Pri

tome su poštovana etička načela u istraživanju. Odgojitelje se upoznalo s temom i razlogom provedbe istraživanja. Prikupljanje podataka ovom metodom odabrano je kako bi rezultati istraživanja bili što vjerodostojniji i kako bi se sudionicima ubrzao i olakšao način ispunjavanja upitnika.

Podatci su obrađeni pomoću osnovnih statističkih parametara, χ^2 -testom, multivarijantnom analizom varijance i diskriminacijskom analizom koji su integrirani dio licenciranog SPSS programa.

REZULTATI I RASPRAVA

Za prvu hipotezu, kojom se pretpostavljalo da odgojitelji s duljim radnim iskustvom samoprocjenjuju vlastite kompetencije za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju boljim od odgojitelja s kraćim radnim iskustvom, rezultati su pokazali (tablica 2) da se za promatranu česticu odstupanja opaženih frekvencija od teoretskih ili očekivanih frekvencija mogu smatrati značajnima na razini $p = .01$, s obzirom na to da su njezine vrijednosti χ^2 -testa bile veće od graničnih vrijednosti na odgovarajućem stupnju slobode ($df = 8$). Odgojitelji s radnim iskustvom većim od 31 godine, prema apsolutnim frekvencijama, najviše su se slagali s tvrdnjom da posjeduju kompetencije za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju (70 %), dok su se odgojitelji s najkraćim radnim iskustvom najmanje slagali s tom tvrdnjom. Time je postavljenu hipotezu bilo moguće prihvatiti. Slične rezultate, na nešto starijoj djeci, pronašla je autorica Idol (2006) koji su pokazali da više radnog iskustva u inkluzivnim skupinama utječe na bolje prihvaćanje djeteta s teškoćom i kompetentniji pristup u odgojno-obrazovnoj praksi. Također, odgojitelji trebaju zadovoljavati svakidašnje potrebe djece i poticati razvoj svakoga djeteta prema njihovim sposobnostima. Iz tog razloga, kompetencije odgojitelja moguće je promatrati kao „kompleksan mozaik različitih područja znanja i vještina koja su nužno uključena u praktično područje svakog profesionalca” (Slunjski i sur., 2006, str. 46). Odgojitelj treba posjedovati profesionalne i osobne kompetencije te imati pozitivan stav prema uključivanju djece s problemima u ponašanju u redovne odgojno-obrazovne sustave kako bi inkluzija bila uspješna, uključujući stvaranje okruženja u kojem svako dijete ima dovoljno prilika za učenje i zadovoljenje svojih potreba (Bukvić, 2014).

Tablica 2.

Relativne i apsolutne frekvencije i vrijednosti χ^2 - testa – Kompetencije za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju

čestica/god. radnog iskustva	do 10	11 – 30	31 i više	χ^2	<i>p</i>	
1. Smatram se kompetentnim/-om za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju	uopće se ne slažem	2 (4,3 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	21.538	.006*
	uglavnom se ne slažem	12 (26,1 %)	3 (6,7 %)	3 (15 %)		
	ni se slažem	20 (43,5 %)	22 (48,9 %)	3 (15 %)		
	ni se ne slažem	9 (19,6 %)	19 (42,2 %)	13 (65 %)		
	uglavnom se slažem	3 (6,5 %)	1 (2,2 %)	1 (5 %)		
	u potpunosti se slažem					

Rezultati odgovora na pitanje *Kako procjenjujete svoja znanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi* pokazali su (tablica 3) da se odstupanja opaženih frekvencija od teoretskih ili očekivanih frekvencija mogu smatrati značajnima ($p = .025$) s obzirom da su vrijednosti χ^2 -testa bile veće od graničnih vrijednosti na odgovarajućem stupnju slobode ($df = 8$). Odgojitelji s najviše godina radnog iskustva procjenjivali su ocjenom odlično i vrlo dobro vlastita znanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi, dok su odgojitelji s najmanje radnog iskustva smatrali svoja znanja u velikoj mjeri nedovoljnim (23 %) i dovoljnim (26,1 %). Time je postavljenu hipotezu da odgojitelji s duljim radnim iskustvom samoprocjenjuju vlastita znanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi boljim od odgojitelja s kraćim radnim iskustvom bilo moguće prihvatiti. Općenito, za uključivanje djece s teškoćama u predškolske ustanove potrebna su znanja i vještine iz najmanje dvaju znanstvenih polja: ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te edukacijsko-rehabilitacijskih znanstvenih grana (Skočić Mihić, 2011). Odgojitelji se, iz tog razloga, suočavaju s izazovima kreiranja i provedbe programa koji odgovaraju različitim potrebama sve djece. Specifični izazovi podrazumijevaju visoku kvalifikaciju odgojitelja, primjereno okruženje za učenje, inkluzivni kurikulum, didaktičke aktivnosti i kontinuiranu procjenu i unapređivanje razvojnih aktivnosti (Bouillet, 2011). Ranija istraživanja u tom smislu su pokazala da samoprocjene stručnjaka koji su zadovoljni vlastitim znanjem imaju pozitivnije stavove prema uključivanju djece s problemima u redovne uvjete (Kiš-Glavaš, 2000). Naime, prednosti za odgojitelje u čijim

se skupinama nalaze djeca s teškoćama (Mikas i Roudi, 2012) bogaćenje su iskustava i u iznalaženju novih strategija, pristupa i metoda koje vode prema kvalitetnim i učinkovitim rješenjima te jačanje potrebe za dodatnim stručnim usavršavanjem.

Tablica 3.

Relativne i apsolutne frekvencije i vrijednosti χ^2 - testa – Znanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi

čestica/god. radnog iskustva		do 10	11 – 30	31 i više	χ^2	<i>p</i>
2. Kako procjenjujete svoja znanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi?	nedovoljno	11 (23,9 %)	7 (15,6 %)	2 (10 %)	18.959	.015*
	dovoljno	12 (26,1 %)	8 (17,8 %)	0 (0 %)		
	dobro	18 (39,1 %)	19 (42,2 %)	8 (40 %)		
	vrlo dobro	5 (10,9 %)	11 (24,4 %)	9 (45 %)		
	odlično	0 (0 %)	0 (0 %)	1 (5 %)		

Odgovori na pitanje *Koliko često proučavate literaturu ili se na bilo koji način usavršavate, a da je vezano za internalizirane probleme u ponašanju djece rane i predškolske dobi* (tablica 4) bili su distribuirani tako da su se odgojitelji s najviše radnog iskustva najčešće usavršavali na različite načine. Preko 50 % odgojitelja s radnim iskustvom manjim od 10 godina samoprocjenjivalo je da se usavršavaju rijetko odnosno nikad. Odstupanja opaženih frekvencija od teoretskih ili očekivanih frekvencija mogu se smatrati značajnima na razini $p = .025$, s obzirom da su vrijednosti χ^2 -testa bile veće od odgovarajućih graničnih vrijednosti na odgovarajućem stupnju slobode ($df = 8$). S obzirom na rezultate, hipotezu da odgojitelji s duljim radnim iskustvom samoprocjenjuju veću učestalost usavršavanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi od odgojitelja s kraćim radnim iskustvom, bilo je moguće prihvatiti. Može se pretpostaviti da se odgojitelji s više radnog iskustva učestalije usavršavaju zato što uviđaju potrebu i nužnost cjeloživotnog učenja za podizanje kvalitete odgojno-obrazovne prakse te veću odgovornost u tom smislu (Blewitt i sur., 2021). S druge strane, odgojitelji, a posebno odgojiteljice, koje čine najveći dio populacije ovog zanimanja s manje iskustva u godinama nakon završetka studija, može se pretpostaviti, većinom su zauzete zasnivanjem obitelji te su manje orijentirane na redovito usavršavanje bilo koje vrste. Također, pored drugih razloga, u tom kontekstu autor Kyriacou (2001) zaključuje i da je stres kod odgojitelja povećan na početku profesionalne karijere.

Važnost potrebe usavršavanja na različite načine tijekom profesionalne karijere za svakodnevnu odgojno-obrazovnu praksu vidljiva je iz istraživanja (Zrilić i sur., 2022) u kojem su rezultati pokazali da je 46 % odgojitelja procijenilo da su znanja stekli tijekom formalnog obrazovanja, 51 % odgojitelja navodi da je znanja o radu s djecom s teškoćama steklo tijekom stručnih usavršavanja, a 46,7 % odgojitelja informalnim obrazovanjem. Pored toga, kompetentnijima se osjećaju oni odgojitelji koji su se dodatno stručno usavršavali za rad s djecom s teškoćama (Skočić Mihić, 2011).

Tablica 4.

Relativne i apsolutne frekvencije i vrijednosti χ^2 - testa – Učestalost usavršavanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi

čestica/god. radnog iskustva	do 10	11 – 30	31 i više	χ^2	p	
3. Koliko često proučavate literaturu ili se na bilo koji način usavršavate, a da je vezano za internalizirane probleme u ponašanju djece rane i predškolske dobi?	jednom godišnje	7 (15,2 %)	7 (15,6 %)	2 (10 %)	18.310	.019*
	jednom u 6 mjeseci	12 (26,1 %)	15 (33,3 %)	8 (40 %)		
	jednom mjesečno	2 (4,3 %)	5 (11,1 %)	6 (30 %)		
	rijetko	20 (43,5 %)	18 (40 %)	4 (20 %)		
	nikada	5 (10,9 %)	0 (0 %)	0 (0 %)		

Za četvrtu hipotezu vezanu uz samoprocjene odgojitelja s različitim duljinom radnog iskustva u specifičnim znanjima na četiri subskale, aritmetičke sredine (tablica 5), s obzirom na smjer odgovora, pokazuju da odgojitelji smatraju da najviše znaju prepoznati sljedeće fenomenološke oblike te obilježja djece rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju:

- razmaženost,
- ljutnju i frustraciju ne izražava na primjeren način,
- povučенost,
- plačljivost,
- nisko samopouzdanje.

Pojedini autori (Shaw i Wood, 2009) dovode u vezu razmaženost i ljutnju i frustracije djece, tj. govore o razmaženosti kao svojevrsnoj epidemiji suvremenog doba u kojoj roditelji smatraju da život njihove treba biti bez frustracija. Smatraju da je razlog tome činjenica da roditelji često provode malo vremena sa svojom djecom pa radi svojevrsne grižnje savjesti ne postavljaju djetetu granice u kratkom vremenu koje provode zajedno. Izbjegavanjem doživljaja frustracije kod djeteta se ne razvija empatija niti se razvijaju socijalne kompetencije. Ispunjavanjem svih djetetovih želja i nagrađivanjem izravno se

potkrjepljuje neprimjereno ponašanje te se time smanjuje mogućnost da dijete shvati što je pozitivno, a što negativno u nekom ponašanju (Raundalen, 1998).

S druge strane, objašnjenja uzročnosti socijalne povučenosti djece svode se na nedostatak socijalnih vještina. No, postavlja se i pitanje (Lebedina Manzoni, 2010) ometa li anksioznost socijalne interakcije i time uvjetuje njihovo izbjegavanje ili socijalno povučena djeca ne posjeduju socijalne vještine koje bi im omogućile interakciju s vršnjacima. Plačljivost se pak može povezati sa simptomima depresivnosti koji imaju drukčije pojavne oblike kod djece nego kod odraslih. Sagledavanjem svih čimbenika, depresija se kod djece u klinički značajnom problemu uzima u obzir kada se jedno ponašanje koje traje dulje vrijeme, npr. upravo plačljivost, javlja uzajamno s drugim simptomima, te predstavlja neuobičajeno, odstupajuće ponašanje kod određenog djeteta i ometa njegovo svakodnevno funkcioniranje (Vulić-Prtorić, 2004). Ljubetić (2009) također smatra da treba biti pažljiv kada se govori o plačljivosti i povučenosti kod djece rane i predškolske dobi kako bi izbjegli etiketiranje i zbog toga što se ti problemi mogu relativno jednostavno riješiti odgovarajućim, odnosno prilagođenim i individualiziranim odgojnim postupcima odgojitelja.

Tablica 5.

Osnovni statistički parametri

čestice	N	Min	Max	M	St. Dev
plašljivost	111	1,00	2,00	1,2793	,45068
povučenost	111	1,00	2,00	1,5495*	,49980
potištenost	111	1,00	2,00	1,1351	,34342
plačljivost	111	1,00	2,00	1,5405*	,50061
sram	111	1,00	2,00	1,2342	,42544
depresija	111	1,00	2,00	1,0541	,22715
nisko samopouzdanje	111	1,00	2,00	1,5405*	,50061
lijenost	111	1,00	2,00	1,1892	,39344
dosada	111	1,00	2,00	1,1802	,38608
razmaženost	111	1,00	2,00	1,5766*	,49634
neurotske smetnje	111	1,00	2,00	1,1081	,31193
obično je neraspoloženo	111	1,00	2,00	1,2793	,45068
pretjerano je ovisno o odraslima	111	1,00	2,00	1,4505	,49980
u vrtić u pravilu ne dolazi rado	111	1,00	2,00	1,1892	,39344
ne nosi se dobro sa socijalnim odbijanjem vršnjaka	111	1,00	2,00	1,3423	,47665
ne uspijeva ostvariti prijateljstvo s jednim ili dvoje djece	111	1,00	2,00	1,3063	,46305
ne pokazuje sposobnost za empatiju	111	1,00	2,00	1,2613	,44131

Tablica 5. (nastavak)

čestice	N	Min	Max	M	St. Dev
ne pokazuje smisao za humor	111	1,00	2,00	1,0631	,24418
kontrolira izražavanje osjećaja	111	1,00	2,00	1,1712	,37837
tužno je bez očitog razloga	111	1,00	2,00	1,2793	,45068
vrlo je kritično prema sebi	111	1,00	2,00	1,2162	,41353
djeluje zabrinuto	111	1,00	2,00	1,2072	,40714
djeluje zbunjeno	111	1,00	2,00	1,1982	,40045
brine hoće li pogriješiti	111	1,00	2,00	1,3784	,48718
ne prilazi samostalno drugoj djeci	111	1,00	2,00	1,3514	,47956
ne izražava jasno svoje želje i preferencije	111	1,00	2,00	1,2432	,43099
zadovoljenje svojih potreba ne traži na adekvatan način	111	1,00	2,00	1,2613	,44131
lako ga mogu zastrašiti ili uznemiriti ponašanja druge djece	111	1,00	2,00	1,2252	,41963
ljutnju i frustraciju ne izražava na primjeren način	111	1,00	2,00	1,5586*	,49881
ne može se uključiti u grupu djece koja se igraju ili rade	111	1,00	2,00	1,3604	,48228
ne uključuje se u zajedničke rasprave	111	1,00	2,00	1,1161	,32175
teško dijeli igračke ili poticaje s drugom djecom	111	1,00	2,00	1,2252	,41963
slabo pokazuje interes za druge	111	1,00	2,00	1,1712	,37837
pažnju privlači na neadekvatne načine	111	1,00	2,00	1,2793	,45068
uspavano je u većini društvenih kontakata	111	1,00	2,00	1,0631	,24418
osjeća se neugodno kada mora nešto reći na glas pred grupom djece ili odraslih osoba	111	1,00	2,00	1,3333	,47354
pokazuje nelagodu u blizini druge djece ili odraslih	111	1,00	2,00	1,0811	,27420
druga djeca ga u pravilu ne prihvaćaju, odbacuju ga i zanemaruju	111	1,00	2,00	1,1532	,36177
druga djeca ga ne pozivaju da im se pridruži u igri ili radu	111	1,00	2,00	1,4865	,50208
druga djeca ga ne biraju za prijatelja niti pokazuju da se vole igrati s njim	111	1,00	2,00	1,2523	,43627

Za testiranje razlika među skupinama odgojitelja s obzirom na duljinu radnog iskustva u odnosu na kombinaciju varijabli o specifičnim znanjima unutar četiri subskale (o fenomenološkim oblicima, individualnim obilježjima, obilježjima izostanaka socijalnih vještina i odnosa s vršnjacima) upotrijebljena je multivarijatna analiza varijance. Analiza je pokazala da postoje statistički značajne razlike u samoprocjeni navedenih specifičnih znanja između triju skupina odgojitelja s različitom duljinom radnog iskustva, $\Lambda = ,636$, $F = 1,56$, $p = ,006$.

Diskriminacijska analiza provedena je sa svrhom utvrđivanja latentne strukture razlika između skupina odgojitelja s različitom duljinom radnog iskustva mjerenu u skupu od 40 česticama kojima se samoprocjenjuju specifična znanja koja uključuju četiri subskale. Na taj način nastojalo se utvrditi koliko se skupine sudionika međusobno razlikuju i koliko pojedine čestice doprinose toj razlici.

S obzirom da je provedena diskriminacijska analiza na tri skupine sudionika prema godinama radnog iskustva; do 10 godina radnog iskustva, od 11 do 30 godina radnog iskustva i više od 31 godinu radnog iskustva, dobivene su dvije diskriminacijske funkcije. Izračunane vrijednosti za diskriminacijske funkcije pokazale su da skup promatranih čestica značajno razlikuje skupine sudionika s obzirom na duljinu njihovog radnog iskustva na razini značajnosti, $p = ,01$ (tablica 6) samo za prvu diskriminacijsku funkciju. Kanonička korelacija za tu diskriminacijsku funkciju pokazuje dobru diskriminacijsku moć te funkcije u praktičnom smislu.

Time je bilo moguće prihvatiti posljednju postavljenu hipotezu kojom se pretpostavljalo da postoje razlike u samoprocjenama odgojitelja u specifičnim znanjima o fenomenološkim oblicima, individualnim obilježjima, obilježjima izostanaka socijalnih vještina i odnosa s vršnjacima djece rane i predškolske dobi kod odgojitelja s različitom duljinom radnog iskustva.

Tablica 6.

Statistička značajnost diskriminacijskih funkcija

function	% Var.	R	Λ	χ^2	df	p
1	66,3	,714	,321	100,674	80	,006
2	33,7	,588	,654	37,545	39	,536

Tablica 7.*Struktura značajne diskriminacijske funkcije*

čestice	C	S
plašljivost	-,330	-,339*
sram	-,907	-,323*
u vrtić u pravilu ne dolazi rado	,393	266*
djeluje zabrinuto	-1,347	-,250*
vrlo je kritično prema sebi	,735	,244*
djeca ga u pravilu ne prihvaćaju, odbacuju ga i zanemaruju	,753	,236*
djeluje zbunjeno	,389	-,233*
kontrolira izražavanje osjećaja	,999	,227*
potištenost	-,177	-,219*
plačljivost	-,462	-,218*
pretjerano je ovisno o odraslima	,364	
brine se o tome hoće li pogriješiti	,193	,217*
lijenost	-,176	-,216*
tužno je bez očitog razloga	,193	-,215*

Uvidom u strukturu značajne diskriminacijske funkcije (tablica 7) saznajemo da su čestice koje sudjeluju u kreiranju prve diskriminacijske funkcije na kojoj se statistički značajno razlikuju skupine odgojitelja s obzirom na duljinu radnog iskustva:

- plašljivost,
- sram,
- u vrtić u pravilu ne dolazi rado,
- djeluje zabrinuto,
- vrlo je kritično prema sebi,
- djeca ga u pravilu ne prihvaćaju, odbacuju ga i zanemaruju,
- djeluje zbunjeno,
- kontrolira izražavanje osjećaja,
- potištenost,
- plačljivost,
- pretjerano je ovisno o odraslima,
- brine se o tome hoće li pogriješiti,
- lijenost,
- tužno je bez očitog razloga.

Tablica 8.*Centroidi skupina*

funkcija	1	2
do 10	-,901	-,561
11 – 30	,061	,867
31 i više	1,935	-,662

Uzimajući u obzir predznake centroida skupina te njihove vrijednosti za svaku skupinu (tablica 8), zaključuje se da skupina sudionika koja ima više od 31 godinu radnog iskustva postiže najviše rezultate u području znanja na skali o individualnim obilježjima djece rane i predškolske dobi s internaliziranim poremećajima u ponašanju. Za razliku od njih, odgojitelji s manjim radnim iskustvom, do 10 godina, pretežito prepoznaju fenomenološke oblike internaliziranih poremećaja u ponašanju.

Od odgojitelja se očekuje dobro poznavanje razvojnih faza djeteta i utjecaj na ponašanje djeteta, a prepoznavanje odstupanja od uobičajenog psihosocijalnog funkcioniranja i ponašanja djeteta određene dobi omogućuje sustavno praćenje djeteta i njegova cjelovitog razvoja, za što je sustav ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja osobito pogodan (Panić i Bouillet, 2021).

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja su pokazali da odgojitelji s najduljim radnim iskustvom, 31 i više godina radnog iskustva, samoprocjenjuju vlastite kompetencije za rad s djecom rane i predškolske dobi s internaliziranim problemima u ponašanju boljim od odgojitelja s kraćim radnim iskustvom. Odgojitelji s najduljim radnim iskustvom boljima procjenjuju i vlastita znanja o internaliziranim problemima u ponašanju djece rane i predškolske dobi i iskazuju veću učestalost usavršavanja u tom području. Također, zaključuje se da postoje razlike u samoprocjenama odgojitelja s različitim duljinom radnog iskustva o specifičnim znanjima o fenomenološkim oblicima internaliziranih problema u ponašanju, individualnim obilježjima takve djece, obilježjima izostanaka socijalnih vještina i odnosa s vršnjacima, u tom smislu da skupina sudionika koja ima više od 31 godinu radnog iskustva postiže najviše rezultate u području znanja o individualnim obilježjima djece rane i predškolske dobi s internaliziranim poremećajima u ponašanju. Odgojitelji s radnim iskustvom do 10 godina pretežito značajnije prepoznaju fenomenološke oblike internaliziranih poremećaja u ponašanju.

Ograničenja istraživanja, pa time i interpretacije rezultata, odnose se na prigodni uzorak sudionika koji je između ostalog uključivao i 2,7 % sudionika koji su nestručna zamjena, kao i na upitnik koji je izrađen za potrebe ovog istraživanja s relativno prihvatljivom pouzdanošću. Također, upitnikom nisu

ispitivane vještine i stavovi, odnosno vrijednosti sudionika koji su sastavni dio kompetencija.

Vrijednost je ovoga istraživanja u tome što su dobiveni rezultati znanstveni pokazatelji samoprocjena kompetencija samih odgojitelja, što mogu biti objektivne i važne smjernice za identifikaciju specifičnih teškoća vezanih za kompetencije u kontekstu internaliziranih problema u ponašanju djece rane i predškolske dobi u neposrednoj odgojno-obrazovnoj praksi te za daljnje usavršavanje odgojitelja, posebice kod odgojitelja s manjim radnim iskustvom. Naime, odgojitelji u svakodnevnom neposrednom radu s djecom rane i predškolske dobi imaju povoljne uvjete da mogu najlakše prevenirati, ali i detektirati internalizirane probleme u ponašanju, ali za to trebaju kontinuirano cjeloživotno usavršavanje i podršku.

LITERATURA

- Achenbach, T. M. (1993). *Empirically based taxonomy: How to use syndromes and profile types derived from the CBC44-18, TRF, and YSR*. University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Batsoupoulou, M, A. (2017). *Examining play behaviors of children with internalized emotional disturbances in preschool context.- A systematic literature review* [magistarski rad, Jönköping University, School of Education and Communication] <https://hj.diva-portal.org/smash/get/diva2:1104144/FULLTEXT01.pdf>
- Blewitt, C., Fuller-Tyszkiewicz, M., Nolan, A., Bergmeier, H., Vicary, D., Huang, T., McCabe, P., McKay, T. i Skouteris, H. (2018). Social and Emotional Learning Associated With Universal Curriculum-Based Interventions in Early Childhood Education and Care Centers: A Systematic Review and Meta-analysis. *JAMA Network Open*, 1(8), e185727. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2018.5727>
- Bouillet, D. (2010). *Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja*. Školska knjiga.
- Bouillet, D. (2011). Kompetencije odgajatelja djece rane i predškolske dobi za inkluzivnu praksu. *Pedagogijska istraživanja*, 8(2), 323–338. <https://hrcak.srce.hr/116665>
- Bouillet, D. (2019). *Inkluzivno obrazovanje: odabrane teme*. Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
- Bukvić, Z. (2014). Teachers competency for inclusive education. *The European Journal of Social and Behavioural Sciences*, 11(4), 407–412. <https://doi.org/10.15405/ejsbs.141>
- Cheetham, G. i Chivers, G. (1996). Towards a holistic model of professional competence. *Journal of European Industrial Training*, 20(5), 20–30. <https://doi.org/10.1108/03090599610119692>
- Čturić, N. (1995). *Zabrinjava me moje dijete. Ponašanja djece od 2. do 6. godine*. Školska knjiga.
- Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži (2001). *Konvencija o pravima djeteta*. https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf
- Emam, M. i Mohamed, A. (2011). Preschool and primary school teachers' attitudes towards inclusive education in Egypt: The role of experience and selfefficacy. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 29(4-5), 976–985. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.331>
- Idol, L. (2006): Toward Inclusion of Special Education Students in General Education: A Program Evaluation of Eight Schools. *Remedial and Special Education*, 27(2), 77–94. <https://doi.org/10.1177/07419325060270020601>
- Jurčević Lozančić, A. (2018). Socijalne kompetencije odgojitelja – primjenjujemo li suvremene spoznaje?. *Croatian Journal of Education*, 20(Sp.Ed.1), 47–58. <https://doi.org/10.15516/cje.v20i0.3055>

- Kiš-Glavaš, L. (2000). Stavovi prema edukacijskoj integraciji djece s posebnim potrebama. *Dijete i društvo*, 2(1), 23-35.
- Koller-Trbović, N., Žižak, A. i Jeđud Borić, I. (2011). *Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih*. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Kostović-Vranješ, V. i Ljubetić, M. (2008). „Kritične točke” pedagoške kompetencije učitelja. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, LIV(20), 147–162. <https://hrcak.srce.hr/file/57985>
- Krampač-Grljušić, A. i Marinić, I. (2007). *Posebno dijete. Priručnik za učitelje u radu s djecom s posebnim potrebama*. Grafika.
- Kyriacou, C. (2001). Teacher Stress: Directions for future research. *Educational Review*, 5(3), 27–35. <https://doi.org/10.1080/00131910120033628>
- Lebedina Manzoni, M. (2010). Psihološke osnove poremećaja u ponašanju. Naklada Slap.
- Ljubetić, M. (2009). *Vrtić po mjeri djeteta. Priručnik za odgojitelje i roditelje*. Školske novine.
- Maleš, D. (2012). *Nove paradigme ranoga odgoja*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju.
- McClellan, D. E. i Katz, L. G. (2001). *Assessing Young Children's Social Competence*. ERIC Digest. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED450953.pdf>
- Mikas, D. i Roudi, B. (2012). Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u ustanovama predškolskog odgoja. *Paediatrica Croatica*, 56(1), 207–214. https://more.rivrtici.hr/sites/default/files/socijalizacija_djece_s_teskocama_u_razvoju_u_ustanovama_predskolskog_odgoja.pdf
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2015). *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Narodne novine, broj 05/15. <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/Predskolski/Nacionalni%20kurikulum%20za%20rani%20i%20predskolski%20odgoj%20i%20obrazovanje%20NN%2005-2015.pdf>
- Panić, M. i Bouillet, D. (2021). Pojavnost problema u ponašanju djece u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 57(2), 73–91. <https://doi.org/10.31299/hrri.57.2.5>
- Radetić-Paić, M. (2018). Samoprocjene znanja učitelja o učenicima s deficitom pozornosti/hiperaktivnim poremećajem s obzirom na godine radnoga iskustva. *Školski vjesnik: časopis za pedagoška i školska pitanja*, 67(2), 239–250. <https://hrcak.srce.hr/file/316284>
- Raundalen, M. (1998). *Agresivnost-priručnik za savjetnike roditelja*. Udruženje „Djeca prva”.
- Shaw, R. i Wood, S. (2009). *Epidemija popustljivog odgoja*. V.B.Z. d.o.o.
- Skočić Mihić, S. (2011). *Spremnost odgajatelja i faktori podrške za uspješno uključivanje djece s teškoćama u rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (Doctoral thesis). Sveučilište u Zagrebu: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

- Slunjski, E., Šagud, M. i Branaša-Žganec, A. (2006). Kompetencije odgajatelja u vrtiću–organizaciji koja uči. *Pedagogijska istraživanja*, 3(1), 45–57. <https://hrcak.srce.hr/139311>
- Tandon, M., Cardeli, E. i Luby, J. (2009). Internalizing disorders in early childhood: A review of depressive and anxiety disorders. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 18(3), 593–610. . <https://doi.org/10.1016/j.chc.2009.03.004>
- Uzelac, S. (1995). *Teorijske osnove socijalne edukologije*. Sagena.
- Vukadin, Ž. (2021). *Socijalno-emocionalne kompetencije odgojitelja djece rane i predškolske dobi (samoprocjena)* [diplomski rad, Sveučilište u Splitu]. Repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, <https://repozitorij.ffst.unist.hr/islandora/object/ffst:3424>
- Vulić-Prtorić, A. (2004). *Depresivnost u djece i adolescenata*. Naklada slap.
- Westwood, P. i Graham, L. (2003). Inclusion of students with special needs: benefits and obstacles perceived by teachers in New South Wales and South Australia. *Australian Journal of Learning Disabilities*, 8(1), 3–15. <http://dx.doi.org/10.1080/19404150309546718>
- Zrilić, S., Valjan Vukić, V. i Caktaš, L. (2022). Samoprocjena kompetentnosti odgojitelja za rad u inkluzivnom vrtiću. U D. Velički i M. Dumančić (ur.), 2. *međunarodna znanstvena i umjetnička konferencija – Suvremene teme u odgoju i obrazovanju (STOO 2)* (str. 27-35). Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Zavod za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- Živčić-Bečirević, I, Smojver-Ažić, S. i Mišćenić, G. (2003). Problemi u ponašanju predškolske djece prema procjeni roditelja i odgojitelja. *Psihologijske teme*, 12(1), 63–76. <https://hrcak.srce.hr/file/245866>